

КОНСОНАНТНАТА СИСТЕМА НА ГОВОРА НА СЕЛО ПЕТЪРНИЦА, ПЛЕВЕНСКО

Анелия Петкова (ВТУ "Св. св. Кирил и Методий)

Причините за проучването на говора на село Петърница са две: 1. Наличието на строго специфична за говора фонетична особеност, неанализирана подробно и основно – промяна на фонема **Л** в зависимост от мястото на ударението и фонетичното обкръжение¹; 2. Липсата на цялостно поучване на говора (до момента), който се намира в зоната на ятовия изоглосен пояс² (говорите от преходната зона са слабо проучени).

Ако трябва да споменем най-старата говорна група, към която бихме могли да отнесем говора на село Петърница, то това е групата на мизийските говори, които в миналото са заемали цялата Дунавска равнина, от Черно море на изток до река Искър на запад. Говорът на проучваното селище споделя особеностите на западните говори, по-точно на северозападните, и конкретно на белослатинско-плевенския говор. Днес белослатинско-плевенския говор е най-важният и най-значителен представител на старите западни мизийски говори, като обхваща западно Плевенско между реките Искър и Вит, но по редица свои особености е напълно еднакъв с говорите в Плевенско и Никополско на изток от ятовата граница. В тази територия на преходните плевенски говори на 19 км западно от град Плевен се намира село Петърница.

Първи данни за с. Петърница откриваме у *Л. Милетиц*³ при определяне на ятовата граница в Дунавската равнина по селища, като той посочва само мястото на този диалект – на изток от ятовата граница. *Цв. Тодоров*⁴ също дава оскъдни сведения за селището с оглед на разпространението му спрямо ятовата граница.

Проучвания и конкретни наблюдения прави и *Ст. Стойков*⁵, но само върху една консонантна особеност в говора – съгласната л и нейните промени в говора. За някои фонетични и морфологични особености той споменава съвсем бегло. *Група учени* от Института за български език към БАН през 70-те години извършват наблюдения върху говора във връзка с изготвянето на четвърти том на БДА.

Този кратък преглед показва, че за говора на село Петърница липсва цялостно описание за фонетични, морфологични, акцентни, словообразователни, синтактични и лексикални особености, които да определят мястото му сред останалите български говори.

Село Петърница е разположено на около 19 км югозападно от град Плевен в равнинна местност, по долината на река Вит. Граничи на изток със селата: Брестовец, Тодорово, Горгалово; на запад – Крушовица и Садовец; на север – Градина и Търнене; на юг – Беглеж и Бъркач.

Най-ранните данни за възникването на с. Петърница датират отпреди Освобождението. По сведения на събраните в читалището на селото доклади основаването му е през 1812 г., в епохата на турското робство, когато кърджалийското движение, в резултат на народната съпротива, е било окончателно унищожено.

Населението на Петърница е било чисто българско чак до Освобождението. След Освобождението в селото пристигат преселници от тетевенския балкан, няколко рода от с. Угърчин, други са дошли от с. Койнаре.

Преселниците от Балкана внасят промяна и в облеклото на петърничани. От оскъдните данни на *Надежда Спасова*, завеждаща етнографския отдел в Окръжния исторически музей в гр. Плевен, става ясно, че от времето на Възраждането в Петърница е било познато женското двупрестилчено (западно) облекло и мъжкото белодрешно (западно) облекло. След Освобождението, заедно с преселниците от Балкана, се пренася и женското (източно) сукманено и мъжкото чернодрешно (източно) облекло.⁶ В началото на 20 век, до I-та световна война, се носят и двете носии като двупрестилчената се смята за празнична, защото е пъстра и богато украсена и се носи предимно през лятото. Сукманите се приемат за делнично облекло и като по-топли са се носели през зимата. Мъжете са ходели с вълнени потури и дебели ризи. Плата за ризите,

престилките, вълнениците, сукманите, потурите, елците са го тъкали вкъщи, като всичко останало се е обработвало и пошивало ръчно.

СЪВРЕМЕННО СЪСТОЯНИЕ НА ФОНОЛОГИЧНАТА СИСТЕМА НА ГОВОРА

Фонологичната система на говора на село Петърница е от смесен тип. В него се наблюдават както западни, така и източни диалектни особености. Така той се оформя като типичен представител на преходните говори в ятовата зона.

В сравнение с българския книжовен език фонологичната система на говора бележи съществени различия в областта на консонантизма и вокализма.

КОНСОНАНТИЗЪМ

Диалектната консонантна система на изследвания говор се изгражда от 33 фонемите. Те се групират в няколко основни реда: лабиални, апикални (дентални и сибилантни), гутурални и фонемите, въвн от локалните редове⁷. Реализацията на фонемите се осъществява в силна и слаба позиция. За фонологичната характеристика на съгласните от важно значение са локално силната и модално силната позиции.

В локално силна позиция се намират консонантите пред задни гласни. Пред предните гласни **е** и **и** съгласните са в локално слаба позиция, при която става неутрализиране на противопоставянето твърдост – мекост. В модално силна позиция съгласните се намират пред гласни, сонори и съгласната **в**, а в модално слаба позиция – пред други съгласни или в края на думата, където настъпва неутрализация на противопоставянето звучност – беззвучност.

ЛАБИАЛНИ СЪГЛАСНИ

Лабиалният консонантен ред в говора на с. Петърница се представя от фонемите **п**, **п'**, **б**, **б'**, **м**, **м'**, **в**, **в'**, **ф**, **ф'**.

ФОНЕМА П

Основният вариант на фонемата **п** се открива пред задни гласни и пред сонори – *тѡпѣл*, *пѣтиц*, *п дѹшк* 'бродирана възглавница', *пѣтиц*, *пѣшк*, *пѣрк'е* 'прътове', *Плѣвен*, *плѣстим* 'настиламе', *плѣдне*, *ѡпн* 'хапна' и др.

В позиция пред предните гласни **е** и **и** фонемата **п** се реализира чрез звук, който не се различава съществено от основния ѝ вариант – *пѣт, перунѣк, пендѣри, пештерѣ, пипѣр, пѣл'учник* 'отделно място за хранене на малки пилета', *пѣсан* 'шарен, пѣстър', *пѣтѣѣк* 'плик' и др.

Макар и рядко съгласната **п** се открива в позиция, непозната за книжовния език – пред **й** (заместник на **л'**), например: *пѣймпам* 'плямпам – говоря глупости', *пѣуйш* 'плюеш'. Такава употреба е характерна и за други западни говори.⁸

ФОНЕМА П'

Фонема **п'** е с допълнителна (палатализирана) артикулация. Най-добре проявява своите признаци пред задни гласни – *п'асѣк*. Примерите, в които се среща, са изключително изолирани, тъй като рефлексът на **ѣ** в диалекта е **е/ѣ**.

Пред предни гласни вариантът на **п'** е близък до основния на фонема **п** (т. е. липсва смекчаване). В отделни примери се регистрира **п'** – при същ. имена от м. р. мн. ч., например *чорѣп'е*.

ФОНЕМА Б

Тя се включва в основния лабиален ред. Диференциалните си признаци проявява най-добре пред задни гласни и сонорни съгласни – *бѣлен, бѣп, торбѣ, бабѣва, облѣкѣл, плѣвн'а, браѣк'а* 'братя', *брѣк* 'бряг', *сабѣлен* 'сутрин', *сѣба* 'стая' и др.

В позиция пред беззвучни съгласни и в абсолютно краесловие настъпва неутрализация на признака звучност – беззвучност между фонемите **б** и **п** и фонемата **б** се реализира чрез позиционен вариант **п** – *дрѣпче, бѣп, грѣп, лѣп, грѣп, општинѣ, угрѣпк* 'дървена стъргалка за обирание на ношовите'.

Пред предни гласни **е** и **и** фонемата **б** се намира в модално силна позиция – *бѣстѣр, зѣбѣ, бѣк, бѣрем, бѣден, бѣли* и др. Но има единични случаи – *б'елтѣк* – когато в същата позиция фонемата се реализира чрез позиционен вариант, отличаващ се от фонетична гледна точка с мекост.

ФОНЕМА Б'

Фонемата **б'** се числи към реда на фонемите с допълнителна (палатализирана) артикулация. В силна позиция се открива пред задни гласни (или по-точно гласна **ѣ**) – *б'ѣла, б'ѣхѣ* (но и *бѣхѣ*), *ж б'ѣсаѣ* 'жабясал, много жаден'. Пред предните гласни **е**, **и** признакът палаталност се сменя: *избелѣл, бѣл, бѣлки* 'нима'.

ФОНЕМА Ф

Фонема **ф** присъства в диалекта като типичен представител на основния лабиален ред (т. е. лабиодентален).

Основният вариант на фонемата се среща пред задни гласни и пред сонори: *кѡфàр*, *ф с̀ул*, *ф̀урн*, *ф н̀ела*, *ф̀уст*, *ц̀ѡфн т*.

Позиционният вариант пред други звукове и краесловие е близък до основния: *теф̀тèр*, *к'уф̀тè*, *ц̀ѡфт̀и*, *чаршàф*, *кеф* и др.

Пред предни гласни **е** и **и** фонемата се реализира чрез позиционен вариант **ф**, близък до основния – *фен̀èр*, *каф̀è*, *к р̀т̀ѡфи*, *к̀ѡфи*, *фет̀ил*, *С̀ѡфее* 'София' и др.

ФОНЕМА В

Фонема **в** е типичен представител на основния локален ред на лабиалните съгласни. Основният ѝ вариант се открива пред задни гласни, сонори и звучни съгласни: *в̀ол*, *в̀уйна*, *в̀ѡй̀ник*, *вр̀еме*, *влàч̀ъ*, *вр̀ат̀ниц*, *р̀авни*, *п̀ѡвн* 'помня', *вр̀ъз̀въ*, *вр̀ът* и др.

Пред предни гласни фонемата се реализира с вариант, близък до основния: *в̀ей̀ъ*, *в̀ек'è*, *вер̀ан* 'болнав', *в̀илушк* 'вилаца', *в̀идело* 'още не е настъпила вечерта', *в̀иненици* 'малки мушици, които се развъждат в оцет и ферментиращи плодове' и др.

Факултативно редуване на две фонемни – **в** и **ф** – се наблюдава в случаи като *вл̀из̀ъм*||*фл̀из̀ъм*, *вн̀ас̀ъм*||*фн̀ас̀ъм*, *вл̀èè*||*фл̀èè* и др.

Забранени позиции за фонемата **в** са абсолютното краесловие и позицията пред беззвучни съгласни – *ж̀ѝф*, *л'ут̀ѝф*, *г̀орч̀ѝф*, *п̀р̀àф*, *л̀ъск̀ъф*, *р̀ък̀àф*, *л̀èф*, *ф̀ч̀àр*, *ф̀ѝè*, *ф̀ѝèтè*, *̀ѡф̀ч̀ѡ*||*̀ѡф̀ч̀è*, *è̀ф̀тин* и др.

ФОНЕМА В'

Функционално фонемата **в'** е твърде слабо натоварена (както и повечето меки съгласни в диалекта). Тя споделя основните характеристики на фонема **В**, но се отличава от нея по допълнителната си артикулация.

Основният ѝ вариант се открива (в много редки случаи) пред задна гласна **а** – *в'̀ат̀ър*, *в'̀àра*, *жив'̀àл*, тъй като рефлексът на **к** е **е**||**è**.

ФОНЕМА М

Фонемата **м** се включва в основния лабиален ред с билабиално учленение.

Основният вариант на фонемата **м** се среща пред задни гласни, сонори, звучни и беззвучни съгласни: *мòзък, нѐм, м гд нòс, машей* 'машеха', *ѝм* 'хума', *мрѝдн, тѝмн, пòмн, мбар, сѐмки* и др.

Пред предни гласни фонемата **м** се реализира чрез вариант, близък до този в книжовния език: *мѐсу, вѝме, мѝшк, кумѐц, мѝгър* 'нима', *мингѝши* 'част от шията на пуяк, която виси надолу', *мѝр* 'спокойствие', *мисѝр* 'пуяк' и др.

В абсолютно краесловие фонемата се намира в силна позиция – *сѝнѝв м, збѝрем* 'съберем', *зѐм м, зѝм, ѝм м, кòсѝм* и др. В същата позиция в говора на село Петърница се наблюдава редуване на **м** с **н**, познато и на други говори в Плевенско⁹: *крѐн* 'крем', *мòнчѐ* 'момче', *òсен* 'осем', *сѐден* 'седем', *занѐсен* 'занесем', *извѝдин* 'извадим', *прѝвин* 'правим', *убѝчѝн* 'обичам', *сѝн* 'съм', *сне* 'сме' и др. От примерите се вижда, че краесловно **м** минава в **н** във формите на наречия, съществителни и числителни имена, глаголи от I л. ед. ч. и мн. ч. сег. вр. и глагола *сѝм*.

Според Светомир Иванчев "особената специфика на това явление се дължи на обстоятелството, че явлението не е резултат от действието само на един фактор, но че е последица от действието на няколко фактора, взаимодействието между които може да бъде най-различно в зависимост от конкретните условия"¹⁰ (влияние на словашкия език върху български диалект в резултат на преселнически движения; естествен развой на краесловните назали по асимилативен или дисимилативен път в рамките на словната и междусловната фонетика). В диалекта явлението няма системен характер и затова в речта на едни и същи информатори при едни и същи думи промяната или е налице, или не: *ѝм м// ѝм н, там//тан, сѝм//сѝн* и др.

ФОНЕМА М'

Твърде ограничена е проявата на фонема **м'**. Тя споделя основните характеристики на фонемата **м**, но се отличава от нея по допълнителната артикулация.

Основният ѝ вариант, макар и рядко, се открива само пред задни гласни, т. е. **а**: *м'астѝ, зем'ат*.

Функционално е слабо натоварена, тъй като **ѝ** има основно два рефлексa: **ѝ** и **е**.

АПИКАЛНИ СЪГЛАСНИ

При апикалните съгласни фонемни се наблюдава орална артикулация (за разлика от лабиалните, които се характеризират с участие на устните). Съществена особеност на апикалните съгласни е участието на предната част на езика – т. е. предноезичността. Редът на предноезичните съгласни включва фонемите **т, д, н** (т. н. чисти апикали, дентали), палаталните (меките) им съответствия **т', д', н'** (средноезични) и сибилантните фонемни в два реда: съскав ред – **ц, ц', с, с', з, з'** – и шушкав ред – **ж, ш, ц, ч.**

ДЕНТАЛИ

Типични представители на денталите са съгласните **т, д, н** и палаталните им съответствия – **т', д', н'**.

ФОНЕМА Т

Основният вариант на фонема **т** се открива пред задни гласни, сонори и пред **в**: *йтър, тутун, стар, фодту, трети, страх, тьнку, т кьф, твдйу, жьтв, клетв* и др.

В локално слаба позиция (пред предни гласни **е** и **и**) фонемата се реализира чрез вариант, близък до основния – *пинти* 'скъперник', *йатки, гдсте//гдсти, трети, тек* 'нечетен', *темниц* 'тъмница', *тешъ* 'копая плитко', *теснички*, но се среща и *аргат* 'ератаи, работници'.

Пред беззвучни съгласни и в абсолютно краесловие позиционният вариант също е близък до основния: *слатки, пйтк, цетк, играт* 'играят', *знат* 'знаят', *л'ут, врет, държът* и др.

Пред звучни съгласни позиционният вариант е **д**: *фдгдре, фдгден* 'гол' и др.

ФОНЕМА Т'

Фонема **т'** се отличава от фонема **т** по допълнителната артикулация. Основният ѝ вариант се среща пред задните гласни **а, ъ, о**: *път'ъ//път'*, *дѐдо Шут'ов т прѐнас, т'а, т'ажести, брат'а, христ'анин*. В говора на с. Петърница се наблюдава редуване на **т'** и **к'**, което откриваме и в други, западни диалекти¹¹: *брак'а* 'братя', *пък'ъ* 'пътя', *гдск'е* 'гости', *цвек'е* 'цвете' и др., и то в речта на по-възрастните информатори.

Фонема **т'** функционално е слабо натоварена.

ФОНЕМА Д

Основният вариант на фонема **д** се реализира пред задни гласни и сонори: *дълче* 'издънка, израстък', *дъп, дав, душемѐ,*

дòдъ, дòлп, дъштер'ат , вòдъ, гуведàръ, драгìнкò 'по-малкият девер'.

Пред предните гласни **е** и **и** фонема **д** се проявява чрез вариант, близък до основния: *седèнк , видè, дим, вòденийц , дизгèн'е* 'юзди на конете', *веждì, делбъ* 'подялба', но се среща и *назàд'е* (като фонетичен вариант в отделен пример).

В абсолютно краесловие и пред беззвучна съгласна алофонът е **т**: *млат* 'млад', *рет* 'ред', *блутк ф* 'безвкусен' и др.

ФОНЕМА Д'

Фонема **д'** е с допълнително учленително място. Тя е палатализираният съответник на фонема **д**. Отрива се пред задните гласни **а** и **у**: *вид'ал, д'ук'ани, гинд'улук* 'наденица', *д'улгèр* 'майстор-зидар', *уд'алъ* 'одеала' *гуд'авъ съ* 'сгодява се'.

В диалекта се наблюдава редуване на **д'** и **г'**: *г'авòбъ*, 'дявол', *пèг'а* 'педя', в речта най-вече на по-възрастните жители, т. е. в по-старото състояние на говора.

Открива се и депалатализиран вариант на **д'**: *дүлүи* 'дюли, дүл'ав 'дюлева'.

Функционално **д'** е слабо натоварена.

ФОНЕМА Н

Фонема **н** е дентална. Нейният основен вариант се среща пред задни гласни, сонори и звучни съгласни: *бустанъ, пñнъ* 'пъна', *пул'ан , куленà, вину, пунудъ* 'кръщене', *назе, зñнасъ* 'занася', *нòсиле, сñндèк* и др.

Пред задноезичните съгласни **к, г, х** вариантът на фонемата **н** е **п** и няма фонологична стойност: *седèпк* .

Пред предните гласни **е** и **и** фонемата е в основен вариант: *испñлнèв л , нèшит , нèкуй, нìштежкì* 'нищелки от домашен стан', *нит* 'нито' и др.

В краесловие откриваме основния вариант: *сүтрин, Герг'òвден, клин* и др.

ФОНЕМА Н'

Фонема **н'** също е от основния дентален ред, палатализиран съответник на фонема **н**.

Основният вариант се открива в позиция пред задни гласни: *свин'а, èн'а* 'грижа', *ин'ъ* 'скреж', *Ван'а, спòмн'ам, ден'ъ, òн'ъ* 'онзи', *дйн'а, бензйн'ъ* 'бензина'.

Фонема **н'** се среща и във фонеморфологична позиция: в

окончанието на отглаголни съществителни имена от ср. р. ед. ч.: *оран'е, копан'е, спан'е, миен'е, бран'е, иман'е* и др. Явлението е характерно за западните български говори и се открива в речта на по-старите жители на с. Петърница.

СИБИЛАНТИ

В реда на сибилантите се включват фонемите **с, с'; з, з'; ц, ц'; ж, ш, ц, ч**. В зависимост от това, дали се получава съскав или шушкав акустичен ефект, сибилантите се групират в два разреда: съскав (**с, с'; з, з'; ц, ц'**) и шушкав (**ж, ш, ц, ч**). Те се противопоставят и по локални признаци – съскавите са алвеозъбни, а шушкавите – алвеолни съгласни.

ФОНЕМА С

Диференциалните признаци на фонемата **с** я отнасят към състава на съскавия разред на сибилантите.

Основният вариант на фонемата се открива в началото на думата и в средата пред задни гласни, сонори и съгласната **в**: *сѝн, ко̀сѝм, сандѝк, сѝбор, лѝсно, срѝшта, пѝсле, смѝшно, светѝ, светѝца, свѝш, свѝкѝр, свѝрк* и др.

Пред предни гласни позиционният вариант е близък до основния: *сѝн, сѝрене, сестрѝ, сѝк, мѝсец, дѝсен* и др.

В абсолютния край на думата и пред беззвучни съгласни позиционният вариант също е близък до основния: *ресчѝци, чѝсто, лѝск ф, фѝст, лос, нос, вѝзрѝс* 'възраст' и др.

Пред звучни съгласни фонема **с** се реализира чрез алофон **з**: *збѝрѝ* 'събера', *збѝренин, зглѝдници* 'жена, която ходи да голява момите' и др.

ФОНЕМА С'

Фонемата **с'** се отличава от фонема **с** по допълнителната си артикулация.

В диалекта не се откриха примери, в които фонемата **с'** се среща пред задната гласна **а**: *с'ад т* (в речта на един информатор).

ФОНЕМА З

Фонема **з** принадлежи към основния сибилантен ред. Тя се отнася (според характеристиките си) към съскавите съгласни фонemi.

Основният ѝ вариант се среща пред задни гласни, звучни съгласни, сонори и съгласната **в**: *зѝл, запѝртѝк, ѝазовѝр, зѝек, зберѝм, вѝзгѝлѝвица, грѝзде, знѝ* 'знаех', *изрѝсѝѝ* 'израсъл', *узрѝ*

'узря', *мазнинѣ*, *звѣну* и др.

Пред предни гласни **е** и **и** фонемата **з** е близо до основния вариант: *зѣме*, *зѣле*, *зѣѣник* 'баница със зеле', *зимнекѣлец* 'сорт зимен пъпеш', *езѣк* и др.

Пред беззвучни съгласни и в краесловие фонемата се реализира чрез позиционен вариант, който фонетично съвпада с основния вариант на фонемата **с**: *гас* 'газ', *мрас* 'мраз', *прес* 'през', *истѣне* 'изстине', *расѣдѣ* 'разсада' и др.

За говора е характерна и факултативна поява на вариант **с** – *звѣнѣ*//*звѣнѣ*, *звездѣ*//*звездѣ*, *зѣд м*//*зѣд м*, *зѣден*//*зѣден*.

ФОНЕМА З'

В говора се откриха единични случаи на употреба на фонема **з'**: *з'ан м* 'гледам', *з'умбѣл* 'зюмбюл'. Позицията е ограничена – пред задните гласни **а** и **е**, като при *з'анам* съществува и *дублетната форма зѣнам* (поради прегласът на **ѣ**>**ѣ**, **е** в диалекта).

ФОНЕМА Ц

Фонема **ц** е от съскавия разред на основния сибилантен ред.

Основният ѝ вариант се открива пред задни гласни: *уб вѣцѣ*, *невѣцѣ*, *светѣцѣ*, *цѣревицѣ*, *цѣрквѣ*, *цѣрвѣле*, *цѣфтѣ*, *цѣлѣв* 'целува' (примерът доказва широкия изговор на **ѣ** в говора).

Пред предните гласни вариантът е близък до основния: *цѣдѣлу*, *цѣѣ* 'цял', *цѣли*, *цѣл*, *цѣлее* 'целия', *цѣр* 'цяр', *цѣврѣ сѣ* 'плача', *кѣсѣце* 'дебели мъжки вълнени дрехи', *цѣцѣл* 'стиснат, скъперник' и др.

В краесловие и пред беззвучни съгласни позицията за фонемата е силна: *ветрѣцѣ*, *старѣцѣ*, *Цѣцка* и др.

ФОНЕМА Ц'

Открива се в единични случаи: *ц'алу*, *ц'алуту*, *ц'алички* 'целички', *уфиц'алну*.

ФОНЕМА S

Основният ѝ вариант е в началословие, пред задни гласни и звучни съгласни: *сѣден* 'заден', *сѣдницѣ* 'задница', *сѣиск*. Фонемата не е директен рефлекс на старобългарското **s**.

ФОНЕМА Ш

Фонемата **ш** принадлежи към шушкавия разред на сибилантите. Звукът, чрез който се реализира, не се отличава съществено от основния вариант в книжовния език.

Диференциалните ѝ признаци се проявяват най-пълно пред

задни гласни и сонори: *ша̀пка, ча̀ша, бра̀шно, шубѐ* 'страх' и др.

Пред предни гласни **е** и **и** реализираният вариант е близък до основния: *кукушѝнка, шѝба* 'вали силно', *шивѐ* 'сплитка' и др.

В абсолютния край на думата фонемата се намира в силна позиция, с изключение на един пример, в който се появява палатализираната съответна съгласна **ш'** – *ду̀ш* 'ду̀ши, хора'.

ФОНЕМА Ж

Фонема **ж** е представител на шушкавия ред на сибилантите. Тя, както и фонемата **ш**, е въвн от корелацията твърдост – мекост. Основният ѝ вариант е близък до основния вариант в книжовния език. Открива се пред задни гласни, предни гласни и звучни съгласни: *жълтѣ̀к/жѣ̀тѣ̀к, жѣ̀не, жа̀ба, ножѣ̀ве, кожу̀ар* 'кожухар', *жа̀вѣ̀м съ* 'оплаквам се', *жѣ̀тѣ̀иц* 'жълтица', *рѐжи, жѝту, жѝф, бѣ̀рже, инжѐкцѝя, жѐг, жѝлѐр* 'ютия', *чу̀жд* и др.

В съвременното състояние на диалекта се фиксира и факултативен вариант **ц** – *тѐнциур*, но предимно в речта на по-възрастните информатори.

Забранени позиции за фонема **ж** са абсолютното краесловие и позицията пред беззвучни съгласни: *та̀ралѣ̀ш, дѣ̀ш, чу̀ш* 'чужд', *мѣ̀ш* и др.

ФОНЕМА Ч

Фонема **ч** принадлежи към сибилантния ред съгласни. Не участва в корелацията твърдост – мекост в диалекта.

Основният вариант се реализира пред задни гласни, а пред предни е близък до основния: *ча̀ша, тѣ̀чѣ̀, ча̀дѣ̀р, ичумѝк* 'ечемек', *чу̀шимѣ̀, чу̀л* 'покривало за работен добитък', *чу̀тур* 'дървен съд за чукане на пипер', *чу̀шка̀м* 'почиствам боб от шушулките', *чѝм, печѣ̀* 'пека', *печѣ̀т* 'пекът' и др.

Единствен случай на силно смекчено **ч'** е думата *вѣ̀ч'е*.

ФОНЕМА Ц

Фонемата **ц** е функционално натоварена в диалекта. Отнася се към шушкавия разред на сибилантите и не участва в корелацията твърдост – мекост. Среща се в думи от турски произход.

Основният вариант се открива пред задни гласни, а пред предни вариантът е близък до основния вариант на книжовния език: *да̀маца̀н, тѐнциур, ц* *ндѣ̀р* 'полицай', *пѐнциур* 'прозорец', *цѐп* 'джоб', *цѝнс* 'род', *кѐфецѐлѣ̀к* 'правя си кефа, удоволствието',

нѣцак 'брадва', *пѣнцак* 'ямурлук', *цигѣр* 'дроб', *цирул'ак* 'сѣд за разбиване на коприва', *цики* 'устни' и др.

За фонемата краесловната позиция и позицията пред беззвучни съгласни са забранени. Позиционният вариант се изравнява с позиционния вариант на фонема **ч**.

ГУТУРАЛНИ СЪГЛАСНИ

Редът на гутуралните съгласни се изгражда от консонантите **к, к', г, г', х, х'**. От лабиалните се отличават по неустненото си учленение, а от сибилантите – по задноезичността си.

ФОНЕМА К

Фонема **к** е типичен представител на гутуралния ред. Звукът, чрез който се реализира, не се отличава от този в книжовния език.

Основният ѝ вариант се среща пред задни гласни, сонори и съгласна **в**: *такѣф*, *качѣ*, *кѣрен*, *мотика*, *мѣкѣр*, *сѣкѣѣ* 'сякъл', *качки* 'дупки на цървулите, в които се нанизват връзките', *тѣнку*, *нѣк кв*, *кѣѣчишт* 'кѣлчиша', *млекѣр*, *сѣкл*, *кѣпаѣ* 'клепал, мазал', *кѣ* 'кол', *квас* и др.

Пред предни гласни фонемата **к** се среща с мекост, която има фонетична стойност: *сѣмк'и*, *к'имѣр*, *к'илѣр*, *к'ипрѣ сѣ* 'обличам се хубаво' и др.

ФОНЕМА К'

Фонемата **к'** се отличава от фонема **к** по допълнителната артикулация.

Основният ѝ вариант се среща пред задни гласни: *к'уфтѣ*, *к'ар* 'изгода', *к'ѣпаф* 'куц', *к'ѣр ф* 'сляп', *к'осѣ* 'мѣж без брада', *к'утѣк* 'мѣлчалив, затворен човек', *к'умбѣ* 'ламаринена печка', *к'упѣнци* 'дървени капаци за прозорци', *к'ушѣ* 'ѣгъл', *прик'ѣ* 'даровете на момата за женене' и др.

Пред предни гласни **е** и **и** признакът палаталност се неутрализира: *кѣкаф* 'болнав, непохватен', *кѣч* 'приспособление за осветяване, което се прави от едно конче, потопено в масло', но има случаи, в които мекостта се запазва: *к'ино*, *к'ѣф*, *цвѣк'е* (от цвете – **т'>к'**), *пѣрк'е* (от прѣте, пѣртове – **т'>к'**), *вѣк'е* 'вече' и др.

Не можем да не отбележим и силно ограничените, но все пак открити единични примери на **к'** в краесловие – *снѣк'*, *брѣк'*.

ФОНЕМА Г

Фонема **г** е типичен представител на основния гутурален ред. От фонема **к** се отличава по своята звучност.

Основният вариант се открива пред задни гласни и сонори: *гаитат* 'петел, на който краката са в пера', *згъзъ* 'попадам в тежко положение', *гълъп*, *гъсак*, *магаре*, *снегъ*, *горе*, *пърга* 'зъбци', *въгл'ен*, *грôзде*, *грѣсти* 'влакнодайно растение', *йагне* и др.

Пред предни гласни позиционният вариант е близък до основния: *некуги*, *ангеѣ* 'ангел', *сиги*, *тигел* 'шев', *гириз* 'основи на къща', *ушйгер* 'делва с две дръжки отстрани', *Могилите*, *цигер* 'дроб', *жег* и др.

ФОНЕМА Г'

Фонема **г'** се отличава от фонема **г** по допълнителната си артикулация. Принадлежи към гутуралния ред съгласни.

Основният ѝ вариант се среща пред задни гласни, но в малък брой думи: *Герг'òвден*, *герг'òфк*, като в някои от случаите **г'** е заместник на **д'** и **к'**: *г'авоѣ* 'дявол'; *дуг'ан* 'дюкян', *пег'а* 'педя'.

Пред предни гласни **г'** се среща във формите на някои лични местоимения и съществителни: *г'и* 'я', *нег'и* 'нея', *друг'е* 'другия', *айдучаг'е* 'хайдути', *керкег'е* 'черкези'.

ФОНЕМА Х

Фонема **х** е типичен представител на гутуралния ред. Звукът, чрез който се реализира, не се различава съществено от звук **х** в книжовния език. За разлика от повечето западни български говори, в които **х** изпада в началословие и средисловие на думата¹², в говора на село Петърница наблюдаваме и отсъствие, и наличие на **х** (т. е. употребата ѝ има несистемен характер).

Основният вариант на фонема **х** се открива пред задни гласни, сонори и беззвучни съгласни:

А) В абсолютно начало на думата (среща се в речта на помладите информатори, под влияние на книжовния език): *хамбар* *хъресвълу*, *хòдът*, *хубъву*, *худилъ*, *хурòту*, *хлèп*, *хвг̀на* (**в** като бивш сонор), *хру̀пк̀ви* и др.

Веднага трябва да отбележим, че в речта на по-възрастните жители **х** отсъства в тази позиция и броят на примерите е твърде голям: *аризв м* 'подарявам', *ашлак* 'разпуснат за момче', *ендèк* 'канавка', *ептèн* 'съвсем', *алос* 'напразно', *амалин* 'носач', *анче* 'малък хан', *арен* 'добър', *лаб ф* 'отпуснат, освободен', *л довѝн*

'по-студено, по-хладно', *лапè* 'малко момче', *умь* 'хума' и др. (като повечето от примерите са с чужд произход, от турски език).

Така в началословие в говора на с. Петърница редовно се наблюдава редуване на **х:Ø**: *хлèп*//*лèп*, *хòр* //*òр* , *х мбàр*//*амбар*, *хòдъ*//*òдъ*, *хубуў*//*убуў* и др.

Б) В средисловие при:

а) имена (съществителни и прилагателни): *сньхà*, *з х ртè*, *кехайà* 'викач', *р х тлèк* 'спокойствие', *йахèр* 'оборот', *сахланè* 'кланица', *бахчè* 'овощна градина', *бухчè* 'вързоп', *врèхчет* ; *вèхтèк*, *пухк ви* и др., но има и примери, макар и малко, с изпадане на **х**: *буàлк* 'бухалка', *бу м* 'бухам', както и дублетни форми: *дрèхи*//*дрèи*, *òрехи*//*òреи*;

б) глаголи в 3 л. ед. ч. сег. вр. и 1 л. ед. ч., 3 л. мн. ч. сег. вр. и мин. св. вр.: *исèхне*; *нèпрайхме*, *зèпòчн хме*, *йàдухме*, *пìхме*; *дудòх* , *нèправих* , *дìгнахè* и др. Примерите са многобройни и се откриват в речта на по-младите информатори.

Немалък е броят на случаите, в които **х** не се запазва в същата позиция, и то в речта на по-старото население. Според мястото на **х** в думата (пред гласна или съгласна), след изпадането ѝ настъпват следните промени в думата:

1) удвояване на гласната, когато **х** е между две гласни: *наàлос* 'нахалос, напразно', *наàк н* 'нахакан, нахален', *наàрче* 'пахарче – съд за мляко', *òдее* 'ходеха', *маалè* 'махала', *маанè* 'махна, недостатък'.

2) образувани на дифтонгоиди (гласна и редуциран вокал), когато **х** се намира пред неударен вокал: *беѝ* 'бяха', *тòчеѝ* 'точеха', *дувàжд ѝ* 'идваха', *дàдоўме* 'дадохме', *пèкоўме* 'пекохме', *мàштеѝ* 'машеха'.

3) удължаване на ударената гласна, когато **х** се намира след нея и пред гласна: *мàн* 'махна', *тўли* 'тухли', *мòжàме* 'можахме', *бèме* 'бяхме', *удìме* 'ходихме', *копàме* 'копахме', *врѝна* 'върхна дреха'.

Така, в резултат на изброените промени, в говора се наблюдава редуване на **х:Ø** в средисловие: *хòдех* //*òдее*, *дàдохме*//*дàдоўме* и др.

Дори в речта на един и същи информатор се редуват наличие и отсъствие на **х**: *игрàхме*//*игрàме*, *свирìх* //*свирìѝ*.

В. В абсолютния край на думата фонема **х** има позиционен вариант **х**, който се среща в голям брой думи:

а) при някои съществителни имена: *алл̀а̀х*, *ит̀а̀х* 'желание', *пер̀д̀а̀х* 'бой', *стра̀х* и др.;

б) при глаголи от 1 л. ед. ч. в мин. св. вр.: *б̀ѐх*, *пит̀а̀х*, *глед̀а̀х*, *зех*, *убл̀ѐку̀х*, *изл̀ѐзу̀х*, *до̀й̀до̀х*, *ѝм̀ъ̀х*, *пус̀на̀х*, *сей̀а̀х*;

в) при други части на речта: *т̀ѐх* 'тях', *о̀рех* 'орех', *б̀ѐ'бях'*, но се откриват случаи и на изпадане на **х**: *о̀рѐ* 'орех', *б̀ѐ'бях'*, *спѐ* 'спях' и др.

В диалекта, макар и рядко, се среща и фарингално **h**: *гра̀h*, 'грах' *м̀ъ̀h* 'мъх'.

ФОНЕМИ ВЪН ОТ ЛОКАЛНИЯ РЕД

Пет са фонемите, които разглеждаме отделно от локалния ред – сонорите **л**, **л'**, **р**, **р'**, **й**.

ФОНЕМА Л

Най-характерната особеност на говора на село Петърница, която го отличава от говорите на околните селища, са промените на съгласна **л** (за тех вече се спомена в началото на нашето изследване).

Фонема **л** се противопоставя на останалите консонантни фонемите по признака латералност. Този признак групира двете фонемите – **л** и **л'**.

Фонемното поле на **л** включва (в диалекта) няколко звука, чрез които се реализира: **твърдо л**, но с по-голяма степен на твърдост от книжовния език, като има случаи, в които преминава във веларно **л (l)**; силно смекчено (**л'**); консонантите **ъ (ɤ)** и **у (y)** на мястото на **л**.

Основният вариант е звук със значителна твърдост, има по-нисък характеристичен шум, но не преминава във веларен звук **л (l)**¹³ и се среща пред задни гласни, звучни и беззвучни съгласни, независимо от ударението: *к̀у̀ла*, *ла̀н'е*, *пла̀шт̀ѐме*, *л̀ъ̀ск ф*, *тл̀ъ̀ст*, *вл̀ъ̀к*, *мл̀ъ̀дуж̀ѐник̀ъ*, *им̀а̀л̀ъ*, *худ̀ѝл̀ъ*, *ко̀л̀ъ̀т*, *н̀ъ̀пра̀й̀л̀ъ*, *ло̀в̀ъ̀т*, *з̀ъ̀ло̀ж̀нѝк*, *лѐгл̀о̀ту*, *ло̀зе*, *нѐкол̀к̀о*, *бл̀у̀з*, *дун̀ѐлу*, *п̀ъ̀лни*, *з̀ъ̀п̀лъ̀в̀ъ̀м*, *пу̀лк̀о̀в̀нѝк*, *сол̀т̀ъ*, *м̀ъ̀л̀ч̀и*, *бѐл̀ким*, *нѝш̀тел̀ки* и др. Нашият диалектен материал регистрира примери с верално **л (l)**: *мѐт̀нѝца*, *П̀т̀ѐвен*, *уб̀т̀ѐк̀ъ̀ж̀*, *п̀р̀ъ̀в̀ѝте*, *х̀т̀ен*, *чу̀ш̀т̀ѐта*, *из̀т̀ѐзу̀х*, *цѐт*, *п̀т̀ѐвел̀ъ*.

Пред предните гласни **е**, **и** твърдостта на **л** в говора е особено изразителна и се открива най-вече при окончанието **е** за мн. ч. на

съществителни имена от м. р. и минало деятелно причастие: *млѣку*, *лѣку*, *листѧ*, *веселѣчєє* 'веселие', *Итѧлє*, *Плѣн* 'Плевен', *кутлѣницѣ* 'армага', *кулѣш* 'колеж', *мѣлницѣ*, *излѣзъл*, *ублѣкух*, *гулѣмѧ*, *хлєп*, *слєт*, *лѣтуту*, *лѣйкѣтъ*, *жєлѣзу*, *плєснѧх*, *чушлѣтъ*, *мѣмѣлє*, *зѣлє*, *нѣсѧдилє*, *кѣзѧлє*, *прѣвѣлє*, *влѣлє* и др.

В същата позиция се открива и силно смекчено л (л'): *вѣгл'єн*, *обл'єкл*, *дѣл'и* 'дюли', *мѣмѣл'єтє*, *учѣтєл'и*, *цѣрвѣл'є* и др.¹⁴

В традиционния говор, чиито носители са главно по-старите жители на с. Петърница, съгласна л е позиционно ограничена и не се среща в края на сричка, т. е. пред съгласна, и в края на думата след гласна.

а) **под ударение** в край на сричка съгласната л обикновено отпада, като предходната гласна се е удължила: *бѣг рѣно* 'българино', *пѣн т* 'пълнят', *вѣненици* 'вълненици', *вѣчи празници*, *сѣзи* 'сълзи', *кѣкѣ* 'колко', *бѣк т* 'булката', *карамѣки* 'карамелки, бонбони', *мѣк* 'малка', *рѣник* 'ралник', *акѣ* 'акъл, ум', *пѣ* 'плѣх', *пѣна* 'пълна', *кѣ* 'кол', *дѣ* 'дол', *сѣ* 'сол', *стѣ* 'стол', *душѣ* 'дошъл', *чѣ* 'чул', *м мѣ* 'мамул', *п шкѣ* 'пашкул', *чувѣ* 'чувал', *кѣ* 'кал', *минѣ* 'минал', *дѣ* 'дал', *кѣтѣ* 'котел', *пѣсѣ* 'посял', *умрѣ* 'умрял', *бѣ* 'бял', *цѣ* 'цял', *видѣ* 'видял', *апрѣ* 'април', *каѣ* 'каил', *рєшѣ* 'решил' и др.

б) **без ударение в край на сричка** съгласната л преминава в консонантно ъ [ѣ], а в средата на думата след задноезична гласна [о, у] – в консонантно у [ѣ]: *баѣк нѣий* 'балканджия', *изѣдаѣ* 'иззидал, построил', *искукуруѣгаѣ* 'изкукуругал', *каѣцѣни* 'калцуни, плетени чорапи', *зарѣтаѣ сѣм* 'заритал сѣм', *ѣбѣѣк* 'ябълка', *ѣсѣѣ* 'хасъл, точно така', *жѣѣтиѣ* 'жълтиѣ', *мѣѣчи* 'мълчи', *г'ѣвоѣ* 'дявол', *ниѣтеѣки* 'нишелки', *бєѣтѣк* 'белтѣк', *врѣтѣ* 'въртел, неприятности, ядове', *кѣбєѣ* 'кѣбел, селище', *вѣзєѣ* 'вѣзел', *окѣрѣцѣиѣ* 'отпуснал се, отчаял се', *кѣпиѣ* 'купил', *з вѣриѣ* 'заварил', *декоѣтє* 'деколте', *нєкоѣку* 'няколко', *буѣгѣр* 'булгур' и др.

При промените на съгласната фонема л в зависимост от фонетичните условия, при които се намира във връзка с ударението, няма абсолютна последователност, защото в немалък брой случаи под ударение се срещат консонантните ъ и у, т. е. [ѣ] и [ѣ], а без ударение – удължена предходна гласна: *мєсѣѣ* 'месал, кърпа за увиване на хляб', *зѣѣва* 'зѣлва', *к чѣѣк* 'качулка', *к чѣѣ* 'качул', *вѣри к чѣѣ* 'възгордявам се', *м мѣѣ* 'мамул', *цѣрвѣѣ* 'цѣрвѣл', *кутѣѣ* 'котел', *зѣѣник* 'зелник', *питѣѣк* 'петелка – илик на дреха', *зѣѣник*

'зелник – баница със зеле', *беѝки* 'белким – дано', *беѝмъш* 'бял мъж – каша от сирене, изпържена с масло и брашно', *тучѝѝк* 'точилка', *ветрѝѝник* 'ветрилник – стаи, в които става течение', *престѝѝк* 'престилка', *тучѝѝк* 'точилка' и др.

Поради несистемния характер на промените в говора има дублетни форми, макар и малко на брой: *вѝн* // *вѝѝна*, *мѝк* // *мѝѝк*, *бѝк* // *бѝѝк*, *бѝк* *нѝйѝ* // *баѝк* *нѝйѝ*, *каѝѝни* // *каѝѝѝни*, *жѝѝтиѝ* // *жѝѝѝтиѝ*, *мѝѝѝ* // *мѝѝѝѝ*, *ашкѝлсун* // *ашкоѝсун*, *асѝѝ* // *асѝѝѝ*, *бѝѝ* // *бѝѝѝ*, *учѝтѝѝ* // *учѝтѝѝѝ*, *соѝѝ* // *соѝѝѝ* и др.

Както се вижда от приведените примери, фонемата *л* (в традиционния говор) *под ударение* е изчезнала, като предходната гласна се е удължила, а без ударение се е вокализирала частично и е минала консонантно ѝ [ѝ] или консонантно у [ѝ]. Според Ст. Стойков¹⁵ случаите със съгласковите ѝ, у са по-стари (първични), а с удължена гласна – по-нови (вторични).

Значителна твърдост на *л* е причина за появата, т. е. за преминаването ѝ в [ѝ] и [ѝ], поради намаляване учленителната сила в край на сричка, както е с по-ниско издигане на задния език и намален челюстен ъгъл. Компенсаторната дължина е позната на други български диалекти при изпадането, например на съгласна *х*: *мѝна* 'махна', *сѝне* 'съхне', *тѝли* 'тухли' и др.

Важно е да отбележим, че появилите се съгласкови ѝ и у не са самостоятелни звукови фонемни, а са факултативни позиционни варианти на фонемата *л* (л)¹⁶, така че в говора се наблюдава един основен вариант [л] и два позиционни [ѝ] и [ѝ].

Според Ст. Стойков, дългите гласни, които се явяват на мястото на фонема *л*, са отделни фонемни, защото имат фонологична стойност, т. е. разграничават отделни думи и форми по смисъл: *стѝ* 'сто' и *стѝѝ* 'стол', *бѝк* 'буково дърво' и *бѝѝк* 'булка', *решѝ* 'реши' и *решѝѝ* 'решил', *зѝ* 'взе' и *зѝѝ* 'взел', *чуѝ* 'чу' и *чуѝѝ* 'чул', *легнѝ* 'легна' и *легнѝѝ* 'легнал', *имѝ* 'има' и *имѝѝ* 'имал', *да* 'да' и *дѝ* 'дал' и др. Ние смятаме, че това са фонетично дълги гласни, тъй като се явяват на морфемната граница.

Преминаването на съгласна *л* в средноезична полугласна [ѝ] е явление, което е строго индивидуално за говора на село Петърница и не е отбелязано в други български говори. Подобна вокализация настъпва и в говори на сърбохърватски език, но в посока към [а].

Преминаването на *л* в консонантно у [ѝ] е явление, познато в

някои български говори. В диалекта на с. Корово, Велинградско, *ў* се среща в краесловие и пред съгласни *кѡкѡў* 'кокъл', *вѡўк* 'вълк', *отишѡў* 'отишъл', но пред задна гласна преминава във **в**: *вѡкѡт* 'лакът', *вош* 'лош'.¹⁷ В говора на с. Горна Бешовица, Врачанско, който спада към белослатинско-плевенската говорна група¹⁸ (с особен преходен характер) **л** преминава в *ў* независимо от мястото на ударението: *зѡўк* 'зѡлка', *пѡзѡўк* 'пѡрзалка', *сѡўски* 'селски', *воў* 'вол', *соў* 'сол', *Васѡў* 'Васил' и др. Макар и епизодично, в краесловие **л** преминава в *ў* и в говора на с. Кален, Врачанско.¹⁹

В някои села в Плевенско, разположени около ятовата граница (в ятовия изогlossen пояс) – Опанѡц и Тръстенѡк – има примери, които регистрират същото явление: *кѡўбѡ* 'кълбо', *мѡўчи* 'мълчи' и др.²⁰

В съвременното състояние на диалекта се наблюдава отмиране на явлението по различни причини – влияние на книжовния български език, отсъствие на явлението в съседните говори и негативното отношение на жителите от съседните селища. Затова, в речта на информаторите (по-младите) присъства съгласна **л** във всички изконни положения: *бѡўлка*, *зѡўлка*, *к чѡўлк*, *бѡўлдѡз*, *бил*, *кѡзѡл*, *рѡкѡл*, *имѡл*, *цѡл* 'цял', *пѡпѡл*, *кал*, *зѡл*, *чул* 'покривало за работен добитък', *сол* и др.

ФОНЕМА Л'

Фонема **л'** се характеризира с признака латералност, но от фонема **л** се отличава по допълнителната артикулация.

Основният вариант на фонемата се среща при задни гласни в немалък брой думи: *брѡшл'ан*, *гул'амѡ*, *зѡл'аеш*, *зѡдуул'авѡ*, *дѡл'авѡ* 'дюлева', *ил'адѡ* 'хиляда', *пѡл'ани*, *пул'аѡ* 'полял', *пл'авѡлѡ* 'плевела', *утѡрл'ак* 'отракан, не го е срам', *цѡкл'анк т* 'стъклено шише за течност, ракия', *фѡрфул'атѡ* 'приказлива', *рѡкл'а*, *трѡтл'ѡк* 'нисък и дебел човек', *недѡл'ѡ*, *л'ѡси* 'ударя', *скл'учѡѡ* 'ключил', *Кѡл'у*, *кѡрл'ѡк* 'ястреб', *л'ѡл'ак*, *л'убѡзну*, *л'утѡф*, *л'утѡчки*, *самѡзадѡвл'аване*, *кл'увѡч* 'кълвач', *кл'уч*, *л'ѡлки*, *трудѡл'убѡви*, *ѡпл'у* 'глулав, загубен човек', *пил'ѡчник* 'място, което се отделя за хранене на малки пиленца', *кл'укѡрствам* и др.

Макар и рядко, се среща мека съгласна **л** [л'] при глаголи в 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. сег. вр. (източен тип): *укѡл'ѡм*, *си упредѡл'ѡт*, което е нехарактерно за говора (глаголните окончания са с твърди съгласни: *спѡ*, *вѡрвѡ*, *мѡслѡ* и др.).

Среща се [л'] и на място, където е имало етимологически твърдо л – например в членуваните форми на съществителните имена от м. р.: *акъл* 'акъла', *пиштемал* 'пиштемала'.

В абсолютно краесловие позицията е забранена за л'.

Пред предните гласни е и и се сменя опозицията мекост – твърдост и позиционният вариант е близък до основния вариант (вж. по-горе фонема л): *биле*, *приятеле*, *одиле* и др.

В говора на село Петърница се открива широко разпространената в западните говори замяна на [л'] с [й] пред задни гласни, т. е. л>л'>й: *бейъ* 'беля', *босий* к 'босиляк', *вайам съ* 'валям се, мърся се, цапам се', *кокъй* 'кокала', *кйуч* 'ключ', *недей* 'неделя', *обикай т* 'обикалят', *пйамп м* 'плямпам, говоря глупости', *пйуйш* 'плюеш', *рôкйа* 'рокля' и др.

Причините за преминаването на л'>й се обясняват с нейното силно палатално учленяване.²¹

ФОНЕМА Р

Фонемата Р притежава признака вибрантност.

Основният й вариант се среща пред задни гласни, звучни и беззвучни съгласни: *градъ*, *ръп*, *мързелиф*, *кордѣйки* 'корделки', *потурки*, *оръ* 'хора', *вратà*, *върбъ*, *чёркув*, *страх* и др.

Пред предни гласни е и и позиционният вариант е близък до основния: *редйци*, *стàрец*, *фчàре*, *тревъ*, *срѣит*, *трети*, *бèрем* и др.

В речта на по-старото население откриваме и сонантно р [р], характерно за белослатинско-плевенските говори, но примерите са изключително ограничени: *бркоти*, *брзопàметен* 'умен, бързо помни', *вртѣъ* 'неприятност', *на брза ръка* 'недобре свършена работа'.

ФОНЕМА Р'

В диалекта фонема р' е рядко срещана: *р'ан*, *дъштер'ат*, *д р'ав т*, *тр'аше* 'трябваше'. Тя е слабо функционална.

ФОНЕМА Й

Фонема й е извън корелациите твърдост – мекост, звучност – беззвучност.

Основният й вариант се открива пред задни гласни – *йагода*, *йарица*, *йаздът*, *йагне/агне*, *куйò* и др.

Пред задните гласни често й изпада: *знãт* 'днаят', *игрãт* 'играят', *купã* 'копая', *тò* 'тоя', *нèко* 'някоя' и др.

В абсолютно краесловие позицията, в която се среща е фоно-морфологична – във формата за 3 л. ед. ч. на глаголите от първо спрежение в сегашно време: *пèй* 'пее'; *игрài* 'играе' и др.

Наблюдават се и факултативни редувания на фонемите **й** и **х**: *тèйни*//*тèхни*, *седèйме*//*седèхме*, *пèйме*//*пèхме*, както и на фонемите **й** и **л'**: *рòкйа*//*рòкл'а*, *йùт*//*л'ùт*, *невòйа*//*невòл'а*.

ГРУПИ ЦВ-, ЗВ-

Групите **цв-**, **зв-** имат традиционни наследници и по тях диалектът не се откроява от повечето български диалекти: *цвèт*, *звездà*, *звèр*.

СЪГЛАСНИ S,

За диалекта са напълно характерни звуковете **s** и **ц**: *цеп*, *сенцир*, *на сàт*, *сìдан*, *сàден*; *сàдница*.

ИЗВОДИ

ЗА ФОНОЛОГИЧНАТА СИСТЕМА НА ГОВОРА

Редицата особености, които притежава съвременната фонологична система на говора на село Петърница, определят нейния сложен характер.

В областта на **консонантизма** се наблюдават важни особености.

Броят на фонемите в силна позиция е 36 – 21 непалатални (твърди фонемите) и 15 палатални (меки фонемите). Както се вижда от изнесенния материал и направените анализи, в говора на село Петърница регистрираме разгърната мекостна корелация (вж. схемите по-долу), което го съотнася с източните български говори²² (в западните те са само 4: **л'**, **н'**, **к'**, **г'**).

Мекостта на съгласните не е силно изразена. Функционално и позиционно са ограничени, с изключение на **н'**, **к'**, **л'**. Фонемите **ж**, **ш**, **ц** и **ч** функционират както в книжовния език.

Наличието на полуредукция при широките гласни **а** и **о**, присъствието на ерова гласна под ударение при имената от женски род отнасят говора на село Петърница към източните български говори. Други фонетични особености – наличие на широко **е** (**è**) на мястото на старата българска ятова гласна, силната мекост на фонема **н** пред **е**, наличие на **й** вместо мека фонема **л'**, промяната на **т'**, **д'** в **к'**, **г'**, изговорът на твърди съгласни в глаголните окончания и в членуваните форми на имената от мъжки род (т. е. тенденцията към затвърдяване на съгласни) категорично свързват

диалекта със западните български говори. Поради това за говора на село Петърница можем категорично да заявим, че той принадлежи към т. н. смесени (преходни) говори, намиращи се в ятовата зона.

КОНСОНАНТИЗЪМ

п	б	ф	в	м		
(п')	(б')		(в')	(м')		
т	д	н	с	з	ц	s
(т')	(д')	(н')	(с')	(з')	(ц')	
ш	ж	ч	ц			
к	г	х	л	р		
к'	(г')		л'	(р')	й	

(Заградените в скоби меки фонемни са позиционно и функционално ограничени.)

БЕЛЕЖКИ

- ¹На тази особеност обръща внимание преди тридесетина години единствено Стойко Стойков в статията си: Към диалектния консонантизъм на българския език, БЕ, 1962, 1–2 кн., 13–19.
- ²През 70-те години на 20-ти век група учени от Института за български език към Българска академия на науките проучват говора във връзка с изготвянето на четвърти том на Български диалектен атлас, но липсва цялостно изследване.
- ³М и л е т и ч, Л. Das Ostbulgarische, Wien, 1903, 7.
- ⁴Т о д о р о в, Цв. Северозападните български говори. – В: Сборник за народни умотворения, 41, 1936, вж. картата към труда.
- ⁵С т о й к о в, Ст. Към диалектния консонантизъм ... (цит. статия).
- ⁶По-подробно за разграничаването на женското и мъжкото облекло на източно и западно, което според някои етнографи съвпада с ятовата граница, както и за някои други етнографски и културни различия между източната и

- западната част на Дунавската равнина, вж. Хр. В а к а р е л с к и. Етнография на България, С., 1974, с. 797; М. В е л е в а. Българската двупрестилчена носия. С., 1963; Д. М и т о в а - Д ж о н о в а. Общонародното и регионалното в културно-историческото развитие на Дунавската равнина. С., 1979; Ст. Г е н ч е в. Етнографски успоредици на ятовата граница в Северна България. Дисертация. С., 1969; М. С л. М л а д е н о в. Ятовата граница в светлината на нови данни (към въпроса за диалектното разчленение на българския език). – В: Славистичен сборник. С., 1973, 241–256.
- ⁷Т р у б е ц к о й, Н. С. Основы фонологии. М., 1960, с. 142–222; Ив. К о ч е в, Фонологичната система на сливения о-говор. – В: Въпроси на структурата на съвременния български език. С., 1975, с. 45.
- ⁸С т о й к о в, Ст. Българска диалектология. С., 1993, 144 с.
- ⁹И в а н ч е в, Св., цит. съч., 9–20. Явлението се среща в селата Гривица, Коиловци, Комарево, Пордим, Тръстеник.
- ¹⁰И в а н ч е в, Св., цит. съч., 14–17.
- ¹¹С т о й к о в, Ст. Българска диалектология. С., 1993, 144 с. Това явление свързва говора на с. Петърница с говорите не само в Западната част на езиковото землище, но и с някои източни говори, например котелско-еленско-дряновския, странджанския, чепинския и др. (по-подробно вж. и Й. И в а н о в. Българска диалектология. Пловдив, 1994, 112–113).
- ¹²С т о й к о в, Ст. Българска диалектология. С., 1993, 215 с.
- ¹³С т о й к о в, Ст. Към диалектния консонантизъм на българския език..., с. 15.
- ¹⁴По технически причини този вариант по-нататък няма да бъде отбелязван.
- ¹⁵С т о й к о в, Ст, цит. съч., с. 16.
- ¹⁶С т о й к о в, Ст, цит. съч., с. 17.
- ¹⁷С т о й к о в, Стойко. Една нова промяна на съгласната л в български език. – БЕ, 1956, кн. 3, 239–244.
- ¹⁸С т а н к о в, В. Промени на латералните съгласни в говора на с. Горна Бешовица, Врачанско. – В: В памет на проф. д-р Ст. Стойков. Езиковедски изследвания. С., 1974, 189–193.
- ¹⁹М а р и н с к а, Хр. Говорът на село Кален, Врачанско.
- ²⁰С т о й к о в, Ст. Към диалектния консонантизъм на българския език..., с. 18–19, където авторът дава още сведения за замяната на л с ѝ в с. Драшан, Белослатинско (беѝл 'бял') и в други славянски езици като полски, словенски, украински, сърбохърватски и пр. винаги във връзка с твърдия веларен характер на л.
- ²¹С т о й к о в, Ст. Едно ново явление в западните български говори (замяна на палатално Л' с Й). – ИИБЕ, № 1, 1952, 146–168.

²²Кочев, Ив. Специфични особености на консонантната корелация твърдост – мекост в българския език. – В: Сб. Сараево. 1977.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Български диалектен атлас (БДА).** Т. 1. Югоизточна България. С., 1964; Т. 2. Североизточна България. С., 1966 г.; Т. 3. Югозападна България. С., 1975 г.; Т. 4. Северозападна България. С. 1981 г.; **Обобщаващ том.** Встъпителна част. С., 1988 г.
- Граматика** на съвременния български книжовен език. Т. 1 Фонетика. С., 1983. Т. 2, Морфология. С., 1983. Т. 3. Синтаксис. С., 1983.
- Иванчев, Св.** Следи от словашко влияние върху някои плевенски и никополски говори. – В: Приноси в българското и славянското езикознание. 1978, 7–20.
- Керемедчиева, Сл.** Говорът на Ропката (Родопска граматика). С., 1993, 340 с.
- Кочев, Ив.** Позиционното и факултативното вариране на фонемите в български език. – БЕ, 1972, № 6.
- Кочев, Ив.** Специфични особености на консонантната корелация твърдост – мекост в българския език. – В: Сб. Сараево. 1977.
- Младенов, М. Сл.** Из диалектния консонантизъм на българския език. (Преглас Н>Й в говора на с. Гиген и с. Брест, Никополско). – БЕ, 1973, № 2–3, 83–89.
- Стойков, Ст.** Едно ново явление в западните български говори (замяна на палатално Л' с Й). – ИИБЕ, № 1, 1952, 146–168.
- Стойков, Ст.** Една нова промяна на съгласната Л в българския език. – БЕ, 1956, № 3, 239–244.
- Стойков, Ст.** Към диалектния консонантизъм на българския език. (Промяна на съгласната Л в говора на с. Петърница, Плевенско). – БЕ, 1962, № 1–2, 13–19.